

PHILOSOPHIÁRA VEZETŐ

É R T E K E Z É S E K.

M Á S O D I K F O L Y T A T Á S.

Ha valaki a' philosophiától emberi értelmet feljülhaladó dolgokat kívánna, vagy ha maga a' philosophia efféléknek tudásával dicsekednék, az egyik épen úgy esztelenkednék, mint a' másik. Erölködni olyan isméreteknek megszerzésén, mellyekre mostani tehetségeink elégtelenek, azokat ellenben, némellyeket tudni lehet, szükséges és hasznos, nem tudni pedig veszedelmes és káros; mint alávaló dolgokat megvetni, a' józan okosság magához illő foglalatosságnak soha nem nézi és nem isméri. Ismértessen-meg a' philosophia tulajdon természetünkkel, célunkkal; célunk' elérésére megkívántató kötelességeinkkel, kötelességeink' teljesítésének módjával, egy szóval tanítson-meg az emberiségre, és ekkor eleget tett, maga nevének megfelelt. A' végre pedig, hogy mind ezekkel megismérkedjünk, fellelte mély és szélesen kiterjedett tudomány nem kell, még az emberi indulatokat felhevítő képzeleteknek eleven festése sem kell. (Értem a'

szépen hangzó, de sükeretlen Románokat) Mind ezek a' valóságos cél felé vagy épen nem vezetnek, vagy ha némellyek vezetnek is de bájoló tündéres úton hordozván, 's magok is tündökleni akarván, szemfényvesztő ragyogásaikkal a' valót, nemest, és igazat előttünk elfedezik, értelmünket megvakítják. Melly szerencsétlen volna az emberi nemzetnek legnagyobb része, ha a' maga valóságos céljának 's rendeltetésének elérésére szükséges eszközök, e' féle mély 's csak némelly emberek előtt esmérletes tudományokban állanának! De a' Teremtő azon dolgokat, eszközöket, és módokat, mellyek teremtményeinek hasznosak, szükségesek és jók, tölek meg nem vonta, előttük el nem titkolta. Hogy a' csupa tudomány igaz érdemet és méltóságot az embernek nem ad, és nem adhat, megtetszik abból is, hogy egy tudományokban nem jártas, de azonban minden cselekedeteiben igassággal 's jó lelkiismerettel járó ember, még ebben az életben is többre becsültetik mindenektől, mint akár, mellyik óriási elmével 's legnagyobb tudománnyal bíró, de tudománya mellett igasságtalan tudós; az igasságtalannak maga az igasságtalan sem hiszen, és abban nem bizik.

Hogy az igasságra és tökéletességre, vagy inkább, igasság által elérendő tökéletesedésre való törekedés, az emberi lélekben egy olyan természeti tulajdonság, mellyről semmiképen le nem mondhat, mellyet magában soha meg nem fojthat, a' mult alkalmatossággal láttuk; itten azért, mint bizonyos dolgot, és kétséget nem szenvedő igasságot feltésem.

Mind az igasság, mind pedig a' tökéletesség, mellyre az emberi lélek törekedik, egyfe-

löl értelem' és esméretbéli, más-felöl pedig erkölcsi. Az erkölcsi tökéletességet úgy kell nézni, mint fő czélt, az isméretbélit pedig, mint ezen fő czélnak elérésére szükséges eszközt törekedni mindenikre szoros kötelesség. Törekedni az elsőre kötelesség, mert attól függ 's abban áll valóságos érdemünk, emberi méltóságunk, és igaz nemességünk; a' másodikra pedig azért, mert minél világosabban értjük, és minél jobban esmérjük mind a' természet 's annak munkáit, mind pedig tulajdon okosságunkat 's okosságunknak törvényeit, akaratumkat és cselekedeteinket vezérlő gondolataink 's képzelődéseink is annál nemesebbek.

De ha azon legfelsőbb és legnemesebb cél, mellyre törekedni minden embernek, mint okos erkölcsi valóságnak, fő kötelessége, 's mellyet emberi méltóságának csonkulása 's kisebedése nélkül senki el nem hibázhat, nem egyéb, hanem erkölcsi tökéletesség, úgy tudnunk 's ismérnünk kell azon módokat, és eszközöket is, mellyek ezen czélnak elérésére megkívántatnak, 's mellyek nélkül azt elérni nem lehet.

Arra, hogy valamelly valóság magának célokat tehessen-fel, és feltett céljait el is érhesse, egy felöl okosság, értelem, és szabad akarat, másfelöl pedig munka és cselekedet kívántatik. Valamint czélt kigondolni értelem nélkül, úgy azt elérni munka és cselekedet nélkül teljes lehetetlen. Gondolhatja, p. o. valaki, hogy egy puszta hegy-oldal szőlőt teremjen, vagy, hogy egy darab márványból asztal formálódjék, és értheti mind a' szőlő mívelésnek, mind pedig a' köpallérozásnak módját, de ha azokban munkás nem léssen, sem a' hegy-oldal szőlőt nem terem,

rem, sem pedig a' márvány, asztallá soha nem változik. Mert arra, hogy ezek meglégyenek, a' célznak kigondolásán, akarásán, 's elérése' módjának értésén kívül, még munka és cselekedet kívántatik.

Mint minden munkálódó 's munkálódásaiban bizonyos céloknak elérésére törekedő természeti erő, úgy az emberi lélek is bizonyos módok, formák, és törvények szerint munkálódik, 's munkálódásaiban meghatározott regulákat követ; melly módok, formák, törvények, és regulák olyan szükségesek a' munkálódásra, mint a' munka a' célznak elérésére. Ezen módok, formák, törvények és regulák annyifélék a' hányféle célokat valaki magának feltészen. Mindenik feltett 's meghatározott célzt csak úgy lehet elérni, ha a' célznak elérésére megkívántató munkák és cselekedetek azon módok, formák, törvények és regulák szerint mennek véghez, mellyek szerint munkálódni kell, hogy épen a' feltett és nem valami egyéb, célzt lehessen elérni; p. o. nem azon módok, formák, és regulák szerint, kell dolgozni az üveg-készítésében, mellyeket követni kell egy könyvnek kinyomtatásában. Mind a' munkálódást, mind pedig a' formákat, törvényeket és regulákat azért úgy kell nézni, mint olyan módokat és eszközöket, mellyek nélkül célzt érni lehetetlen.

Az eddig mondottakból ezt akarom kihozni: mivel az erkölcsi tökéletességet úgy kell nézni, mint célzt, és mivel minden célzt csak bizonyos módok, törvények és regulák szerint esendő munkálkodások és cselekedetek által lehet elérni; azon módok, és eszközök is, mellyek az erkölcsi tökéletességnek, mint célznak elérésére szükségesen

megkívántatnak, egyebek nem lehetnek, hanem egy-felől az erkölcsi tökéletesség' elérésének módját előnkbeadó, 's bennünket arra megtanító törvények és regulák, más felől pedig azon törvények és regulák szerint véghez menendő cselekedetek. Felkeresni azért és tisztába hozni legelsőben is ezen törvényeket és regulákat, azután pedig cselekedeteit azokhoz alkalmaztatni szüksége minden maga emberi méltóságát szerető, 's azt nem megkisebbiteni, hanem öregbíteni akaró embernek.

Midőn ezta' részszerént látható részszerént pedig láthatatlan Világot mind véghetetlen számú egymástól mind különböző, 's a' munkálódásra alkalmas teremtményekből álló tökéletes egészet, a' Teremtő eléállította, mind a' tehetségeket, mellyek által, mind pedig a' törvényeket, mellyek szerént teremtményei munkálódjanak, mindeniknek tulajdon természetébe béoltotta. Ezen természeti törvényeket azért úgy kell nézni, mint a' Teremtőnek teremtményeiben lakozó akarattját, mert hogy teremtményei azokkal birjanak, 's azok szerint munkálódjanak, a' Teremtő akarta. Ezen természeti törvények szerént munkálódván, mindenik teremtmény jó Teremtőjének akarattját teljesíti, magát pedig boldogítja 's tökéletesíti.

A' Teremtőtől, valamint minden egyéb teremtményeknek magok tulajdon nemek' és természetekhez képest, úgy az emberi nemnek is kirendeltetett, 's tulajdon természetébe béoltatott törvényeket, nekünk embereknek kinyilatkoztatja, megmondja, 's tudtunkra adja, egyfelől az okosság, mint a' léleknek törvénytévő tehetsége, vagy

is természeti törvénye, megmondja mindenikünknek és mindenkor, mind azt, a' mit hinnünk, akarnunk, és cselekednünk kell, mind pedig azt, a' mit hinni, akarni és cselekedni nem kell, hogy Teremtőnk' akarátját teljesítsük, magunkat pedig boldogítsuk 's tökéletesítsük; a' lelkiismeret, mint belső érzékenység; az okosságnak törvényeit nekünk kinyilatkoztatja, az az, velünk érezteti 's tapasztaltatja. Az okosságot épen úgy lehet gondolni minden emberben, és az egész emberi nemben is, mint egy napot a' maga plánétájának Systemájában. Nap nélkül a' planéták magok kiszabott helyeken meg nem állhatnának, és a' napnak beléjek természeti életnek erejét öntő világa 's melege nélkül élőállatokat nem táplálnának, egy szóval magok céljoknak meg nem felelhetnének. Valamiképen a' plánták nap nélkül, úgy az emberi Nem is okosság nélkül fenn nem állhatna, 's célját, mellyre rendeltetett, el nem érhetné. Okosság nélkül oktalan állatok, nem pedig emberek, és az okosságnak törvényei nélkül minden jóságos cselekedetekre tehetetlenek volnánk, 's az igazságnak esméretére soha el nem juthatnánk, mert az okosságon 's annak törvényein kívül, ha örökké keresi is valaki, de soha az igazságot fel nem találja. Sokszor egy ártatlan kis gyermek közelebb jár az erkölcsi igazsághoz, mint sok mély tudományú akár philosophus, akár Theologus; mert a' gyermek az erkölcsi igazságot nem keresi, hanem érzi szívében, a' tudós pedig keresi, de többnyire ott, a' hol nincsen.

Mit kellessék érteni egy magában állandó, közönséges, és az okosságban fundálódó okosságon, a' Muzeum' második Füzetében láttuk. Mind azo-

kat, mellyeket akkor a' magokban állandó 's az okosságban fundálódó igasságokról közönségesen mondtunk, keskenyebb határok közzé szorítván, 's csak az erkölcsi igasságra alkalmaztatván, magában állandó, közönséges és csak az okosságban fundálódó erkölcsi igasságnak mondjuk azt, a' mit minden embereknek úgy kell hinni és akarni, hogy valameddig a' józan okosságot, 's annak erkölcsi törvényeit meg nem tagadják, és a' jó lelkiismeretnek erejét magokban meg nem fojtják, nem hinni 's nem akarni lehetetlen; vagy másképen mondva, közönséges, magában állandó és tökéletes erkölcsi igasságnak mondjuk azt, a' miben minden józan okosságú 's jó lelkiismeretű emberek' akaratjoknak szükségesképen meg kell egyezni; p. o. hogy senki ártatlanul halálra ne ítéltessék és ne büntetessék, akarni kell minden józan okosságú 's jó lelkiismeretű embernek, nem akarni lehetetlen; ez tehát közönséges magában állandó és tökéletes erkölcsi igasság.

Az embernek, mint okos erkölcsi valóságnak legfőbb 's legnemesebb célja, mellyre mindenek felett törekednie kell nem egyéb, hanem erkölcsi tökéletesség; azon út és mód pedig, mellyet az embernek, hogy erkölcsiképen tökéletessé legyen, mint törvényt és regulát, minden munkálódásaiban, követni kell, ismét nem egyéb, hanem erkölcsi igasság. A' mennyivel nemesebb és szükségesebb minden kigondolható czéloknál, az embereknek maga tulajdon erkölcsi tökéletesedése, a' mennyivel nagyobb vesztes ezen erkölcsi tökéletesedésnek, mint czélnek elhibázása és eltévesztése; annyival szükségesebb az is, hogy azon cselekedeteinknek, mellyek által magunkat

erkölcsiképen tökéletesítjük, legfelsőbb törvénye, principiuma és sinór-mértéke, egy magában állandó, az okosságban fundálódó, közönséges és tökéletes erkölcsi igasság légyen azért, hogy minden egyéb erkölcsi törvények, regulák és maximák, ezen magában állandó tökéletes erkölcsi igasságtól magoknak igasságot, erőt és állandóságot kölcsönözzhessenek; az okosságban fundálódjék azért, hogy azt minden ember olyan bizonyosan tudja és esmérje, a' milyen bizonyos az, hogy ő okos erkölcsi valóság; közönséges pedig légyen azért, hogy minden egyes emberi személy, a' ki cselekedeteit ahhoz alkalmaztatja tökéletesen meggyőződjék arról, hogy cselekedetei minden emberektől és okos erkölcsi valóságoktól helybehagyattatnak, 's azok erkölcsiképen jók.

Magában állandó, közönséges és tökéletes erkölcsi igasságot nekünk embereknek csak az okosság mondhat, mint az emberi léleknek törvénytévő tehetsége. Az okosságnak törvényei, akár az értelem', akár pedig az akarat' munkálódásaira alkalmaztassanak, mindenik esetben külömbözők egységének, az az, harmóniának és tökéletességnek törvényei. *) Mellyre nézve, azon magában állandó, közönséges és tökéletes erkölcsi igasság is mellyet nekünk az okosság mind,

*) J e g y z é s. Ha az okosságnak legszebb 's magokban állandó törvényei nem egyebek, hanem egységnek és külöbségnek, vagy külömbözőket egyeztetésnek törvényei; és ha mind az értelemnek, mind pedig az akaratnak, mint munkálódó tehetségeknek, minden munkálódásaikban, az okosságnak ezen törvényeikhez kell magokat alkalmaztatni: úgy bizonyos az, hogy mind az értelem, mind pedig az akarat, midőn mind

egyéb nem lehet, hanem valami erkölcsi egység, harmonia, és tökéletesség; melly erkölcsi egységet, harmoniát és tökéletességet egyéb alkotó részek nem formálhatják, hanem csak különböző okos erkölcsi valóságok, mert ha egyebek formálnák, azokból 's azoknak megegyezések által, nem erkölcsi, hanem valami egyéb egység, harmonia, és tökéletesség származnék.

Az értelemnek munkálódásaira nézve, ebben a' részben semmi kétség nem lehet; mert a' Logica, mint az értelem' munkálódásainak, 's munkálódásaiban követni szokott törvényeinek tudománya, világosan tanítja, hogy midőn az értelem munkálódik, az az, közönséges ismereteket formál, ítél, és okoskodik, nem különben, midőn valamit megbizonyít, akár a' megbizonyítandó dolgon kezdvén, felmenjen a' már bizonyos, vagy magában állandó igasságra, akár pedig a' bizonyos és magában állandó igasságon kezdve leszáljon a' megbizonyítandó dologra, semmit egyebet nem csinál, hanem vagy egyeztet, vagy különböztet. Sőt az értelem csak akkor talál igasságot minden maga gondolataiban, ítéleteiben és okoskodásaiban, midőn olyan gondolatokat vagy dolgokat egyeztet és köt-egybe mellyek valósággal is egyeznek, ellenben azokat különbözteti-meg, mellyek valósággal is kü-

munkálódnak egyebet nem csinálnak, hanem vagy különböztetnek, vagy egyeztetnek, és azon czél is, úgy mint, az igasság és tökéletesség, mellyre mind az értelem, mind pedig az akarat törekednek, nem egyéb, hanem egyfelől, vagy egyezés, vagy különbözés, mellyet nevezünk igasságnak, másfelől pedig különbözök egysége, 's ezt mondjuk tökéletességnek.

lömböznek; mint mind ezeket a' Logica bőven és világosan tanítja.

Az értelemnek természeti munkálódása azért nem egyéb, hanem különböztetés és egyeztetés, úgy hogy, ha nem különböztethetne, és nem egyeztetethetne, még csak nem is munkálódhatnék. Azon jegyek, mellyek által mi a' tárgyakat egymástól megkülömböztetjük 's megkülömböztethetjük részszerint olyanok, mellyek magokban a' tárgyakban találtnak, 's mellyeket érzékenységeinek által tapasztalunk; p. o. figurája, színe, nehézsége, keménysége, ize 's a' t. valamelly dolognak; részszerint pedig olyanok, mellyek az értelem' természetében vagynak-meg, mint a' valóságos különbözésnek előre tudva lévő és esmértes jegyei vagy jelei. Ezeket az értelem természetében lévő, és a' tárgyak' megkülömböztetésekre szükségesképen megkívántató jegyeket úgy kell néznünk:

1. Mint olyan jegyeket, mellyek arról, hogy a' tárgyak egymástól valósággal különböznek, minket tökéletesen meggyőznek; mert az egymástól különböző tárgyak, ha minden tapasztalható jegyeikben tökéletesen megegyeznek is, de az értelem' természetében lévő különbség' jegyeikben teljességgel meg nem egyezhetnek.

2. Mint olyan módokat és eszközöket, mellyek nélkül az értelem teljességgel nem különböztethetne; mert ezekből 's ezek által tudja vagy esméri meg az értelem, még minekelőtte semmit nem is tapasztalt, hogy millyeneknek kell lenni minden egymástól különböző tárgyaknak. Ha az értelem a' különbségről előre semmit nem tudna, 's nem esmérne, úgy az a' tapasztalt vagy tapasztalandó tárgyakban is soha fel nem találná.

Leibnitz azt akarván megbizonyítani, hogy két egymással tökéletesen megegyező tárgyat sem a' természetben találni, sem pedig mesterség által eléállítani nem lehet, ezen állatását illethető minden ellenvetéseknek elhárítására, ezt mondotta: ha két tárgyak minden tapasztalható jegyeikben megegyeznének is egymással, de vagy a' helynek, vagy pedig az időnek pontjaira nézve szükségesképen különbözniök kell, 's egyszersmind, az az, ugyan azon időpontban, ugyan azon helyen teljességgel nem lehetnek. Azon jegy tehát, mellyben a' különböző tárgyak teljességgel meg nem egyezhetnek, vagy ha megegyeznek, az értelem azokat meg nem különböztetheti, semmi nem egyéb, hanem egyfelől, a' helynek, másfelől pedig az időnek pontjai. A' melly tárgy mind az időnek, mind pedig a' helynek ugyan azon egy pontjában, az az, ugyan azon időpontban, ugyan azon helyben is esik, azt mi is csak ugyan azon egynek esmérjük, de különbözést benne még csak nem is képzelhetünk.

Ha a' tárgyak között különbséget tenni nem lehetne, ugy megegyeztetni is azokat lehetetlen volna. Mert a' melly tárgyakat egyeztetni akarunk, azoknak már az előtt különbözniök kellett; ha nem különböznének úgy egyeznének vagy ugyan azon egyek volnának. Mivel pedig különbözni egymástól annyit térszen, mint vagy a' helynek, vagy az időnek különböző pontjaiban lenni, egyezni pedig annyit, mint mind a' helynek, mind pedig az időnek ugyan azon egy pontjában, az az, egyszersmind ugyan azon egy helyen lenni: látni való, hogy hely és idő nélkül különbözés és különböztetés, különbözés

nélkül pedig az egyeztetés lehetetlen volna. Mivel továbbá az értelem midőn munkálódik, egyebet nem csinál, hanem vagy különböztet vagy egyeztet, látni való az is, hogy helynek és időnek előképzete nélkül, az értelem nem munkálódhatnék. Mind az idő, mind pedig a' hely azért olyan módok és eszközök, mellyek arra, hogy az értelem munkálódhassék, szükségesen megkívántatnak 's mellyek nélkül nem is munkálódhatnék.

A' pusztla 's minden materiától üreshelyet és időt, az emberi értelemnek szükségesképen képzelni kell, még pedig mindeniket úgy, mint végetlent! véges csak úgy 's csak az által leszen mindenik, ha az elsőt valahol, az utolsót pedig valamikor az értelem meghatározza; meg kell pedig határozni mindeniket, mert különben tökéletes egészet az értelem nem gondolhat 's nem képzelhet. Ez az oka, hogy a' világnak véges vagy végetlensége iránt az értelem magamagával ellenkezésbe jő. Mert a' világot, mint tökéletes egészet végetlennek nem képzelheti, de miért legyen véges, és hol kelljen végeződni vagy meghatározódni által nem láthatja. Az értelemnek ezen maga-magával való ellenkezései neveztetnek Antinomiáknak. Illyen Antinomiái vagy magával való ellenkezései vagynak az értelemnek többek is, mellyek mind abból származnak, hogy az értelem a' maga esméreteiben véges, az az, meghatározott helyhez és időhez vagyon kötve, 's csak azt értheti tudhatja 's esmérheti, a' mit meghatározhat, vagy határok közé szoríthat, azonban pedig gondolatai 's képzelődései végetlenek.

Helynek és időnek képzelete nélkül, nem csak a' tapasztalható tárgyakban, hanem tulajdon képzeleteinkben is semmi rendet, harmóniát proportiot, symmetriát és systemát 's a't. nem gondolhatnánk 's nem képzelhetnénk, egy szóval különbözőket nem egyeztethetnénk. Az emberi léleknek ezen pusztá 's minden materiától üres természeti képzeletén épül és fundálódik az egész Mathesis. A' hely hármas, az idő pedig csak egy mértékű. A' helynek és időnek egybehasonlítása által meghatározhatjuk 's megmérhetjük a' mozgást, és annak különböző némeit. A' Mathematicai pont' linea' és kiterjedés' természeti miveltekről egyebet nem tudhatunk, hanem hogy azok az emberi léleknek pusztá képzeleti.

A' hely és idő neveztetnek tapasztaló tehetőségeink formáiknak is; mert a' lélek munkálódásainak formáin nem egyebet értünk, hanem azon módokat és törvényeket, mellyek szerint a' lélek munkálódik 's mellyekhez mint formákhoz, törvényekhez és regulákhoz munkálódásaiban magát alkalmaztatja 's alkalmaztatni kell; már pedig az értelemnek helyhez és időhez kell magát alkalmaztatni minden munkálódásaiban. Az értelemnek azért helyben és időben, vagy legalább valamelyikben kell gondolni és képzelni mind azt a' mi volt vagyón vagy lészen, az az, minden tapasztalható tárgyat, és különben nem gondolhatja 's nem képzelheti. Ha volt vagyón, lészen, vagy történik valami, annak szükségesképen valahol, az az, valami helyen és valamikor, az az, valamely idő pontban kellett és kell lenni vagy történni. Mert hogy valami légyen, vagy történjék. 's még is sehol és soha ne legyen 's ne történjék lehetetlen. Akár azt mondjuk

azért hogy a' külső tárgyak hely és idő nélkül nem lehetnek, akár pedig azt, hogy mi azokat hely és idő nélkül nem gondolhatjuk 's nem képzelhetjük, mind egy; a' mit mi nem gondolhatunk 's nem képzelhetünk az reánk nézve nincsen és nem lehet.

A' külső érzékenységek' tárgyaikra nézve az emberi lélek helyhez 's egyszersmind időhez is vagyon köttetve a' belső érzékenység tárgyait nézve pedig csak időhez. Mert a' magunk belső állapotunkat, az az, kedvünket vagy kedvetlenségeinket midőn érezzük, azt szükségesképen valamikor, az az, valamelly időpontban kell éreznünk; de sem a' kedvet, vagy örömet, sem a' kedvetlenséget, vagy szomorúságot, valami helyet elfoglaló külső tárgynak gondolni 's képzelni nem lehet. A' külső tárgyakat helyben 's egyszersmind időben is gondolnunk 's képzelnünk azért kell, mert azok nem csak külső, hanem belső érzékenységünket is illetik, az az, bennünk vagy kedvet okoznak vagy kedvetlenséget; p. o. egy zöld és virágos szép környék gyönyörködtet, ellenben egy sietve felénk közelítő fenevadnak meglátása elijeszt és rettent. — A' Spatiumot nem azért neveztem helynek, mintha ezen szót annak kifejezésére legjobbnak találnám, hanem azért, mivel én ezen szó által magyarázhattam és érthettem meg legjobban a' magam gondolataimat.

De menjünk vissza oda, a' honnan kitértünk. Magában állandó közönséges és tökéletes igazságot nekünk embereknek csak az okosság mondhat. Az okosságnak törvényei egységnek és különbségnek, vagy is különbözők egységének és

hármóniának törvényei. Mellyre nézve azon magában állandó az okosságban fundálódó közönséges és tökéletes erkölcsi igasság is, mellyet nekünk az okosság mond, egyéb nem lehet, hanem valami erkölcsi egység hármónia és tökéletesség. Melly erkölcsi egységet, hármóniát és tökéletességet, egyéb alkotó részek nem formálhatják, hanem csak különböző okos erkölcsi valóságok; mert ha egyebek formálnák, azoknak megegyezések által, nem erkölcsi hanem valami egyéb egység, hármónia és tökéletesség származnék.

A' különböző okos erkölcsi valóságok, mivel mindnyájan tulajdon szabad akaratjokkal birnak, csak úgy egyezhetnek-meg, és egységet csak úgy formálhatnak, ha akaratjokat egyesítik, egyet-akarnak. Az erkölcsi egységet hármóniát és tökéletességet alkotó részek azért, még szorosabban is meghatározva, egyebek nem lehetnek, hanem különböző okos erkölcsi valóságoknak akaratjaik; és erkölcsi egység, hármónia's tökéletesség egyéb módon nem származhatik, hanem különböző okos erkölcsi valóságok akaratjaiknak megegyezések által.

Azon erkölcsi egységet; hármóniát és tökéletességet, mellyet az emberi okosság, mint különbözők' egységének törvénye, formál, 's mellynek formálódására, az egész emberi Nemben lévő minden különböző személyek' akaratjoknak olly bizonyosan és szükségesképen meg kell egyezni, a' millyen bizonyos az, hogy minden emberi személy okos erkölcsi valóság, meg nem egyezni pedig csak úgy lehet, ha valaki tulajdon okos erkölcsi valóságát megtagadja, 's a' jó lelkiismeretnek erejét magában megfojtja, ezen

erkölcsi egységet, harmóniát és tökéletességet mondom, szoktuk nevezni emberiségnak.

Ha magában állandó, közönséges, és tökéletes erkölcsi igasságnak mondjuk azt, a' mit minden józan okosságú embereknek szükségesképen hinni és akarni kell, nem hinni 's nem akarni, az okosságot 's annak erkölcsi törvényeit meg nem tagadva lehetetlen; (lásd a' Muzeum második Füzetjét lap. 84.) úgy az emberiséget minden bizonnyal magában állandó, közönséges és tökéletes erkölcsi igasságnak kell néznünk. Magában állandó igasság az emberiség azért, mert azt minden józan okosságú embereknek szükségesképen hinni és akarni kell, nem hinni 's nem akarni az okosságnak szava 's erkölcsi törvénye szerint vagy is erkölcsi képen lehetetlen, közönséges erkölcsi igasság pedig azért, mert az emberiség nem egyéb, hanem a' minden emberekben meglévő okosságnak törvénye szerint formálódott, 's azért minden emberek előtt esmérletes erkölcsi egység vagy is tökéletes erkölcsi igasság.

Valamint az egész emberi Nemben lévő különböző személyek akaratjoknak szükséges megegyezésekből származott tökéletes egyiséget emberiségnak, úgy az egyes emberi személy' akaratjának, ezen erkölcsi tökéletes egységgel úgy-mint, az emberiséggel való megegyezését szokták mondani erkölcsi igasságnak. Az emberiség egy magában állandó és tökéletes erkölcsi igasság, az egyes emberi személynek erkölcsi igassága pedig, ezen magában állandó igasságtól, úgymint, az emberiségtől, és az emberiséggel való megegyezés által kölcsönöz magának állandóságot, erőt és igasságot. Az egyes emberi-

személy azért csak akkor akarja azt, a' mit tőle józan okossága megkíván, és cselekedetében csak akkor vagyon erkölcsi igasság, midőn akarhatja és cselekedete azon erkölcsi egységbe és harmóniába, mellyet emberiségnek nevezünk, mint alkotó rész béillik; béillik pedig, úgy ha azt akarja és cselekszi, a' mit tulajdon józan okosságának szava 's erkölcsi törvénye szerint, minden jó lelkiismeretű embernek szükségesképen akarni és cselekedni kell.

Mind ezeket előre megjegyezvén, nincsen már egyéb hátra, hanem hogy egy olyan legfelsőbb erkölcsi törvényt és principiumot gondolkjunk, keressünk, és mondjunk mellytől, mint magában állandó, közönséges, és tökéletes erkölcsi igasságtól, minden más erkölcsi törvények, regulák, és maximák, magoknak erőt, állandóságot, kölcsönözthessenek, és a' mellyhez ha akaratunkat és cselekedeteinket alkalmaztatjuk; bizonyosok légyünk benne, hogy azok az emberiséggel igazán megegyeznek, 's hogy erkölcsiképen valósággal jók. Ezen legfelsőbb erkölcsi törvényt és principiumot pedig gondolatunk szerint, jobban el nem találhatjuk, 's helyesebben ki nem fejezhetjük, mint ha ezt mondjuk: „akaratodat, szándékidat és cselekedeteidet olyan törvényekhez alkalmaztassad, és azoknak telyesítéseiben olyan erkölcsi regulákat kövess, melly törvényeket 's erkölcsi regulákat, hogy minden embereknek és okos erkölcsi valóságoknak szükségesképen akarni kell, jó lelkiismeretnek bizonyítása szerint, tökéletesen meggyőződjk semmit ne kételkedj; és a' melly törvények 's erkölcsi regulák, hogy az egész emberi nemzetre nézve közön-

„sleges törvényekké és erkölcsi regulákká légyenek, megkívánni, tulajdon józan okosságoknak szava szerint, méltó jussod légyen.”

Ha kívánunk erkölcsiképen tökéletesek lenni, akaratumkat, szándékumkat 's cselekedeteinket ehez a' most előadott, 's az egész emberi nemzetnek közakarattján és helybe hagyásán épült legfelsőbb erkölcsi törvényhez kell alkalmaztatnunk, mint sinór mértékeihez; melly legfelsőbb erkölcsi törvényről jegyezzük-meg e' következőket:

1. Azon legfelsőbb erkölcsi törvény és principium, melly minden mi akaratumknak, szándékumknak, és cselekedeteinknek sinór-mértéke, nem egyéb, hanem az egész emberi Nemet formáló különböző személyek' akarattjoknak egyesülések által származott tökéletes erkölcsi egység, melly egységet, mint az egész emberi Nem' erkölcsi tökéletességnek Ideálját, nevezni szoktuk emberiségnek. Az emberiség azért nem egyéb, hanem az egész emberi Nem' erkölcsi tökéletességének Ideáljának nevezete. Az emberiséggel megegyezőleg véghez-mént cselekedeteket minden embernek helybe kell hagyni, 's azoknak erkölcsi érdemeket még a' legnagyobb gonosz-tévő sem tagadhatja.

2. Abban, hogy ez a' principium az egész emberiséget, az az, minden embereknek akarattjokat foglalja magában azt pedig, hogy minden emberek mit akarnak, az egyes ember nem tudhatja, megütközni nem kell. Mert nem azt kell tudnunk, hogy mit akarnak minden emberi személyek, hanem azt, hogy józan okosságunk 's jó lelkiismeretnek szava szerint, mit kell akarni minden embernek, vagy is, az egész em-

beri nemzetnek. Az emberi nemzet egyebet nem akarhat, hanem a' mit az okosság 's jó lelkiesméret javasol; mert ha egyebet akarna oktalanságot akarna. A' mit pedig az okosság javasol, megtudhatja minden egyes ember, mert tulajdon okossága 's lelkiesmérete megmondja mindennek. Az okosságnak szava és törvénye szerint cselekedni azért annyit tézen, mint az emberiségnek törvénye szerint cselekedni.

3. Az egész emberi nemzetnek közönséges akaratján és helybehagyásán, úgy mint az emberiségen épült erkölcsi principium, nem csupa gondolat 's nem csak vélekedés, hanem olyan természeti tulajdonsága lelkünknek, mellyet még belső érzékenységünk által is tapasztalunk, 's mellyet hol becsület' érzésének, hol pedig szemérmetességnek nevezünk. Becsületünk' mások előtt való fenntartásának kívánása bennünk nem egyéb, hanem a' közönséges helybehagyásnak kívánása, az az, kívánása annak, hogy akaratunkat, szándékunkat 's cselekedeteinket más emberek is helybehagyják; a' szemérmetesség pedig nem egyéb, hanem becsületünk' féltésének érzése. Juvenalis azt mondja, hogy inkább életét veszesse el az ember, mint szemérmetességét és becsületét, midőn így szól:

Esto bonus miles, tutor bonus, arbiter idem
Integer; ambiguae si quando citabere testis
Incertaeque rei, Phalaris licet imperet ut sis
Falsus, et admoto dietet perjuriam tauro,
Summum crede nefas animam praeferre pudori,
Et propter vitam vivendi perdere causas.

Jegyzés. Anima teszi itten a' jelen való életet, a' szemérmetesség pedig (pudor) a' mint feljebb

jobb is mondtam, nem egyéb, hanem becsületünk' féltésének érzése. Becsületünk az emberek előtt vagy on akkor; midőn azok cselekedeteinket helybenhagyják; helybenhagyhatják pedig akkor, midőn látják, hogy cselekedeteink az emberi nemzetre nézve jók és hasznosok. A' ki szemérmességét, az az, becsülete' féltésének érzését elveszti, az emberi nemzet' javával nem gondol, azért nem is méltó, és semmi helyes oka nincsen hogy éljen. Az igaz szemérmesség, az az, midőn valaki tulajdon lelki esmérete előtt szégyenli hibáit, megmenti 's megoltalmazza az embert minden erkölcsi hibáktól. Ezen szemérmességnek elvesztése azért, annyival nagyobb kár az élet' elvesztésénél, a' mennyivel nemesebb az okos lélek a' földnek porából lett testnél; mert szemérmességünk' elvesztése által az okosságot maga méltóságától megfosztjuk 's a' lelkiességnek erejét magunkban megfojtjuk. Megfosztjuk az okosságot maga méltóságától azzal, hogy törvénye ellen cselekedni nem szégyenljük, 's a' lelkiességet' szavát megvetjük.

4. Minden nép 's nemzet beszél magáról tulajdon anyanyelvén, a' nélkül is hogy tudná annak grammaticai reguláit, a' tanultalan ember ítél és okoskodik, a' nélkül, hogy tudná azon regulákat és törvényeket, mellyek szerint az értelem munkálódik. Az emberi nemzet is követte az okosságnak különbözők' egységét kívánó erkölcsi törvényeit mindenkor a' maga cselekedeteiben még addig is, míg azoknak világos esméretére nem jutott. Követte pedig azért, mert azoknak követésére az emberi lélek maga természeti tulajdonsága által ösztönöztetett. Szövetségek, alkuvások, és frigykötések, nem voltak-
 6

az emberek között öröktől fogva szokásban? Már pedig mind ezek nem egyebek, hanem különböző emberi személyek' akaratjoknak egyeztetések, egységek. Az okosságnak egységet és egyességet kívánó természeti törvénye indította, vette és oktatta az embereket arra is, hogy a' vad magánosságról lemondván, eleinte kisebb és nagyobb házi, végre pedig polgári társaságba egyesüljenek, bátorságot, békeséget és boldogságot magoknak abban keressenek. Megeszmérték, megvallották 's tulajdon példájik által még is bizonyították a' réginemzetek azt is, hogy csak egység és egyesség adhat állandóságot, erőt, és boldogságot minden polgári alkotmánynak, 's hogy egyenetlenség által még a' legnagyobb 's legerősebb birodalmok is felfordúlnak, leromlanak. Micipsa Numidiának hajdani Királya az egyességet ajánlá mindenekfelett elmaradandó két fíjainak, 's utolsó órájiban ezen szókkal köté szívekre: „erős birodalmat hagyok néktek, ha jól lésztek, ha pedig rosszak, igen erőtlent, mert egyesség által a' kicsiny dolgok nagyra nevednek, egyenetlenség által pedig, a' legnagyobbak is szélllyel oszolnak és elenyésznek.” Nem tapasztalták-e hasznát és erejét az egyességnek, hogy egyebet elhalgassak, hajdan a' Görögök és a' még nagyra nem emelkedett Rómaiak, 's nem érezték-e veszedelmes következéseit az egyenetlenségnek is, mind a' Görögök, mind pedig a' Rómaiak? Egység és egyesség nélkül nem csak társasági és polgári, de még házi bátorságot, békeséget és boldogságot sem lehet találni, mert hogy ezek lehessenek szükségesképen lenni kell egyességnek is. A' kol egység, rend, harmónia és egyesség nincsen, ott zűrzavar és ren-

detlenség vagyón, ez pedig valamint a' polgári és házi társaságban; úgy akármelly tudományban és mesterségben is elszenvedhetetlen.

5. Az emberiségen, vagy is az egész emberi nemzet' közakarattján és helybehagyásán épült erkölcsi principiumnak akaratumkra 's cselekedeteinkre való alkalmaztatása' módjáról igen sok és szép regulákat lehet olvasni a' régieknek írásaikban; p. o. úgy cselekedjetek másokkal, a' mint akarnátok, hogy hasonló környülállások között, minden más emberek is veleték cselekedjenek: Socratesnek egy tanítványa az élet' folytatása' módjáról megkérdeztetvén, ezt felelte: úgy kell élni, mintha mindenek látnák cselekedeteinket, tudnák gondolatainkat és szándékunkat. Ha tudni akarja valaki, hogy valamelly cselekedet erkölcsiképen bevehető és helybehagyható-e vagy nem, ezt kérdje magától: jó volna-e közönséges erkölcsi törvénynek és regulának tenni, hogy minden emberek épen azt cselekedjék, vagy pedig nem; p. o. jó volna-e közönséges erkölcsi törvénynek tenni azt, hogy minden emberek hazudjanak és csaljanak? Által lehet látni legottan, hogy ha minden emberek hazudnának és csalnának, sőt ha törvény szerént mindennek hazudni és csalni kellene, úgy sem hinni valakinek, sem pedig valakiben bizni teljességgel nem lehetne. A' szabad erkölcsi cselekedetek' jóságoknak megítélésében, minden emberi személy az emberi nemzet' törvénytévőjének és Itélőbirájának nézheti magát, de épen azért, mivel ezen méltósággal bir, ugyan vigyázzon arra, hogy ítélete próbára vonatván, az okosság' erkölcsi törvényének megfelelően 's annak próbáit kiállhassa.

6. A' magunk tökéletesítése és boldogítása erkölcsi principium gyanánt fel nem vétethetnek. Azok, kik az erkölcsi tökéletességet, vagy pedig ezen tökéletességből származó és következő lelki örömet és boldogságot vették-fel erkölcsi principiumnak, egybezavarták 's meg nem különböztették az erkölcsi principiumot az erkölcsi indító okoktól. Erkölcsi principiumnak mondjuk azon erkölcsi törvényt, mellyhez akaratunkat és cselekedeteinket, mint sinórmértékhez alkalmaztatnunk kell, hogy azok erkölcsiképen jók legyenek, erkölcsi indító oknak pedig mondjuk azon tárgyat, vagy célt, melly tárgynak és célnak kívánása akaratunkat valamelly olyan cselekedetre indítja, birja, és határozza-meg, melly cselekedetnek következése, a' kívánt tárgy és cél legyen. Az erkölcsi tökéletességet, 's ezen tökéletességből reánk következő lelki örömet, jutalmat, és boldogságot (mert csak erről a' virtusból származott, vagy származó lelki és belső, nem pedig a' világi és külső boldogságról lehet itten szó) úgy kell nézni, mint következőseiket az erkölcsi principium szerint véghez ment cselekedeteknek.

Az erkölcsi tökéletességet, 's ezen tökéletességből reánk háromló lelki örömet és boldogságot, ha úgy nézzük, mint olyan célokat, mellyek akaratunkat az erkölcsi principiummal megegyező cselekedetnek teljesítésére indítják és birják, és a' melly célokra törekedni minden erkölcsi valóságnak kötelessége, erkölcsi indító okoknak, és motivumoknak fellehet venni, de erkölcsi principiumnak nem. Mert erkölcsiképen tökéletesek úgy lehetünk, 's ezen tökéletességnek jutalmából részt csak azután vehetünk, midőn az erkölcsi principiummal megegyező cselekedeteket

már véghez vittük 's teljesítettük. Ezen cselekedeteknek teljesítése előtt sem az erkölcsi tökéletességet nem esmérjük, sem pedig az abból folyó jutalmat és boldogságot nem érezhetjük. Már pedig minekelőtte erkölcsiképen tökéletesekké lennénk 's annak jutalmát érezhetnők, tudnunk kell azon utakat, módokat és eszközöket, melly módok szerint ha élünk, erkölcsiképen először tökéletesek, azután pedig boldogok leszünk. Egy szóval, hogy erkölcsiképen tökéletesek és boldogok lehessünk, tudnunk kell előre ezt, hogy mi-némű és micsoda cselekedeteknek kell lenni azok-nak, mellyek által ezen tökéletességre 's boldogságra eljuthatunk, vagy is a' mellyekből ezen tökéletesség és boldogság következik, foly, és származik. De hogy ezen cselekedetek millye-nek légyenek, nem az elérendő czél, az az, nem a' tökéletesség és boldogság, hanem az erkölcsi útmutató törvény és principium mutatja-meg. Mert ha szintén esmeri és tudja is valaki azon nagyító üveget, mellyet magának megszerezni kíván, még azért nem esmeri és nem tudja a' nagyító üveg csinálásnak módját.

Hogy a' magunk hasznunknak és boldogságunk-nak kívánása, ha szintén az a' legtisztább 's csak a' virtusból reánk háromolható lelki megelégedésnek kívánásából áll is, mindenkor interesszét foglal magában, tagadni nem lehet. De a' magunk hasznunk, interesszünk, és boldogságunk' helyes kívánása az okosságnak törvényeivel semmit nem ellenkezik, sőt hogy kívánunk is kell, az okosság maga mondja. Lemon-dani erkölcsi érdemünknek jutalmáról tulajdon természetünk ellen való véték, és valóságos erkölczstelenség volna. Ezt a' rettenetes magunk'

megtagadását sem a' régi, sem pedig az új józan philosophia nem tanítja. De valamiképen nem azért élünk, hogy együnk, hanem azért eszünk, hogy éljünk, úgy a' jót is nem csak azért kell cselekednünk, mivel az által boldogok leszünk, hanem boldogok leszünk, úgy, ha jót cselekedtünk és cselekszünk. Megesnék bепne, ha az emberi nemzetre nézve közönséges törvényt lenne, hogy minden ember csak úgy és akkor mondjon igazat, midőn abban magára nézve hasznot lát, mikor pedig az Igasság' kimondásában semmi haszna nincsen, akárki hazudhat. A' jót cselekednünk kell nem haszonért és jutalomért, hanem az okosság' törvényeihez tartozó kötelességből; és épen úgy a' rosszat is nem büntetéstől való félelemből, hanem az okosság' törvényeihez tartozó kötelességből kell nem cselekedni, ezen régi közmondás szerint:

Oderunt peccare boni virtutis amore,

Oderunt peccare mali formidine poenae.

Minden erkölcsi tudományoknak, mellyek az emberi nemzetnek valóságos méltóságát, tökéletesedését, és boldogságát eszközlik, minéműek: az erkölcsnek philosophiája, a' természetnek, polgári társaságnak, 's a' nemzeteknek közönséges törvényeik, ezen az egész emberi nemzet' közönséges akaratján és helybe hagyásán, úgymint, az emberiségen kell épülni, mint erkölcsi principiumon, hogy azon tudományokból az emberi nemzetre valóságos haszon háromoljék. Midőn ezek a' tudományok, nem idegen 's az emberiségre nézve káros, hanem a' magok saját és valóságos fundamentomaikon, úgymint, az okosságnak egyességet és igasságot, egy szóval

emberiséget kívánó törvényein fognak épülni; midőn az emberek ezen törvényeket a' magok elméjében tisztán kifejtik 's cselekedeteiket azokhoz önként alkalmaztatják; midőn minden polgári társaság maga magában, és a' földön lévő minden polgári társaságok együtt, az emberiségen épült tökéletes egységet formálnak: akkor léssen az emberi nemzet is az, a' minek tulajdon okosságának szava 's törvénye szerént lennie kell, az az, maga nemében tökéletes; akkor léssen az egész emberi nemzet egy akolnak nyájja, melly nyáját egyesít, őriz, és boldogít az okosság 's az okosságnak törvénye, az emberiség. Mosesnek egy új maradékot kelle várni, hogy az Aegyptomi szolgálatból kihozott 'Sidókat egy maga ereje által fennálló nemzetté formálhassa. Még a' máig legpallérozattabb Európa is annyira borítatik az erkölcsi hibás balvélekedéseknek sűrű homályától, hogy az emberiséget azon keresztül nem láthatja. Csak egy új nevelésnek módja által formálódott jövőendő maradéktól lehet és kell várni, hogy magát az okosságtól 's annak törvényeitől vezéreltetni engedje, 's a' maga erkölcsi épségének 's állandóságának fundamentomát maga magában feltalálhassa.

Az okosságnak egyességet és erkölcsi igasságot kívánó törvényét akarták világosságra hozni hajdon mind Plátó a' maga Respublica nevezet alatt esmérletes munkájában, mind pedig Cicero a' Scipio' álmában. Mert midőn látta mind a' kettő, hogy az erkölcsi igasságot úgy kell nézni és gondolni, mint valamelly erkölcsi valóságokból álló tökéletes egészet egybefoglaló 's egyeztető kötelet vagy kötelességet annak megvilágosítására 's megértetésére, egy igasságos polgári

társaságnak leírásánál jobbat nem találtak. Az igasságot csak úgy gyakorolhatjuk, ha vagynak olyan valóságok, kikhez és kik iránt igasságosok legyünk. Igasságos pedig sehol nem lehet az ember inkább, és annak olyan példáját sehol nem adhatja, mint a' polgári társaságban, mellyben a' kölcsönös segedelemre legnagyobb 's legtöbb szükség vagon. Mind Plató, mind pedig Cicero azokat itélik a' mennyei boldogságra érdemeseknek, kik a' Haza' közjáváért éltenek, annak fenntartásában, öregbítésében, és boldogításában híven fáradoztanak. Az emberiséget és annak lánczát vagy kötelét, úgymint, az erkölcsi igasságot maga szívében nem érző 's nem tapasztaló ember, egy Hazát valóságosan boldogítani nem alkalmas; mert az ilyen ember maga tulajdon hasznán 's interesszen kívül egyéb igasságot nem esmér, és a' közjóról semmi képzelete nincsen.

Az emberi értelem' esméretének tárgyai, azon módra nézve, melly szerint a' mi értelmünk azokat gondolja és esméri, kétfélék:

1. Olyanok, mellyeket nem csak gondolhatunk, képzelhetünk, hihetünk, és akarhatunk, hanem azokat tapasztalhatjuk is, mert vagy a' természetben feltaláljuk, vagy mesterség és szabad cselekedet által eléállíthatjuk; p. o. hogy a' mi földünk gömbölyü a' régiek csak gondolták 's né-mellyek hitték is, de ezen ök gondolatjokat már ma a' tapasztalás is bizonyítja, a' képfestő képzel magának egy emberi ábrázatot, és azt lefestvén, mestersége által tapasztalhatóvá, az az láthatóvá teszi.

2. Ollyanok, mellyeket gondolni képzelni, és akarni lehet, de tapasztalni nem; mert sem a' természetben fel nem találjuk, sem mesterség által elé nem állíthatjuk; p. o. az emberek gondoltak repülő szárnyas lovakat, és akarnának készíteni halál ellen való orvosságot, de sem szárnyas lovakat a' természetben nem tapasztalt, sem pedig a' halál ellen orvosságot nem készített még senki.

A' csak gondolható, képzelhető, hihető és akarható, de nem tapasztalható tárgyak közül némelyek ollyanok, mellyeket szükségesképen gondolni, képzelni, hinni vagy akarni kell, nem gondolni, nem képzelni nem hinni, 's nem akarni lehetetlen; [p. o. ha vagynak teremtmények, szükségesképen lenni kell Teremtőnek is, és ha vagyon gondolat, szükségesképen lenni kell gondoló tehetségnek is; de mi sem a' Teremtőt, sem pedig a' bennünk gondoló lelket vagy tehetséget, a' maga természeti valóságában nem tapasztalhatjuk, hanem hogy lenni kell mindeniknek szükségesképen gondoljuk, nem gondolni lehetetlen. A' csak gondolható, képzelhető, hihető és akarható, de nem tapasztalható tárgyakról jegyezzük meg ezeket:

1. A' gondolható, képzelhető, hihető és akarható de sem a' 'természetben nem tapasztalható, sem pedig mesterség által elé nem állítható tárgyakról mi csak annyit tudunk és tudhatunk, a' mennyit és a' mit az okosság nekünk azokról mond. Az okosság nem azt vizsgálván a' mi volt, vagyon vagy lészen, hanem a' mi lehet vagy nem lehet, és a' minek lenni kell vagy lenni nem kell, a' nem tapasztalható tárgyakhoz is épen úgy szólhat, mint a' tapasztalhatókhoz mert akár tapasztalhatók, akár pedig nem

tapasztalhatók legyenek a' tárgyak, az okosság azokra nézve csak azt mondja-meg, a' mi lehet vagy nem lehet, és a' minek lenni kell, vagy lenni nem kell.

Jegyzés. A' Muzéum' második Füzetjében, lap-54. sor 21. Ezen szók után: adja tudtunkra, még ezeket kell pótolni: a' mi lehet vagy nem lehet, és. Épen azt kell pótolni lap 58. sor 11. ismét ezen szók után: adja tudtunkra.

2. A' tapasztalható dolgokban látjuk, hogy valamit az okosság azokra nézve előre megmond, a' tapasztalás is idővel épen azt bizonyítja, p. o. az okosság megmondotta az embereknek minden időkben előre, hogy egyesség, és egyetértés nélkül emberi társaság sem egybe nem állhat, sem pedig erős, boldog és állandó nem lehet, és ezt a' tapasztalás idővel számtalan példákkal megbi-
zonyította 's ma is bizonyítja,

3. Ha a' tapasztalható dolgokban igaznak találjuk mind azt, valamit az okosság előre megmond, miért ne adhatnánk hitelt az okosság' szavának azokban is, mellyeket még most és mostani tehetségeink által nem tapasztalhatunk; Akár tapasztalhatók, akár pedig nem tapasztalhatók legyenek a' tárgyak, mellyeknek az okosság' szava szerént vagy lenni kell, vagy pedig lenni nem kell, annyi bizonyos, hogy ha mi azokra nézve az okosság' szavát hisszük, a' mit javasol akarjuk és teljesítjük, azt pedig, a' mit nem javasol, mi is nem hiszük, nem akarjuk és nem cselekszük, azt hisszük, akarjuk és cselekszük, a' mit nekünk embereknek hinni akarni és cselekedni kell: ellenben azt nem hisszük, nem akarjuk 's nem cselekszük, a' mit okosságunk' szava 's törvénye szerint hinnünk, akarnunk, és

cselekednünk nem kell; következésképen emberi kötelességeinknek, eleget tészünk, megfelelünk. Az okosság, p. o. azt mondja, hogy lenni kell jövőendő életnek, mellyben maga megérdemlett jutalmát elvégye mind a' virtus, mind pedig a' vétek; ezt nekünk, mint okos erkölcsi valóságoknak hinnünk kell, és minden cselekedeteinket a' szerint kell intéznünk 's alkalmaztatnunk; bételyesedését pedig épen olyan bizonyoson lehet reménylenünk és várnunk, a' milyen igaz az, hogy okossággal bírunk, 's hogy a' bennünk lévő okosság azt mondja és megkívánja. Ha hisszük 's cselekedeteinket a' szerént intézzük, emberi hivatalunknak, tisztünknek 's kötelességünknek megfelelünk, ha nem hisszük, magunk tulajdon okosságunkat meghazudtoljuk, melyért a' lelkiismeretnek büntetését magunkra vonjuk.

Valamelly idegen tartománynak eszméretlen vidékein utazván, ha történetből egy szép pompás várost távolról meglátnánk, még csak eszünkbe sem jutna az a' gondolat, hogy abban lakosok nincsenek; hát midőn a' természetnek országában épen illyent látunk, kételkedhetünk-e? Az ég' boltozatjának egy tiszta éjjeli megtekintése, számtalan csillagoknak seragét terjeszti előnkbe; mellyeknek, mivel azokat úgy kell néznünk, mint megannyi a' mi napunkhoz hasonló napokat, kétség kívül plánétaik is vagynak. Ezekben a' számtalan sokaságú és roppant nagyságú égi testekben, vagy laknak okos valóságok, vagy pedig nem laknak. Ha nem laknak, vagy egészen puszták, vagy csak oktalan teremtményeknek lakhelyeik. A' csak puszták, és semmi élő állatoknak lakhelyül nem szolgáló égi testekből

álló csillagos eget, úgy kellene néznünk, (mint egy megszámlálhatatlan kisebb és nagyobb pompás, és a' benne lakásra mind igen alkalmas épületekből álló nagy várost, mellyben még csak egyetlen egy élő állat sem találtatnék.

De lakjanak az égi testekben oktalan élő állatok, okos valóságok pedig a' mi földünkön kívül egyikben se; akkor a' mi földünk, melly az egész csillagos éghez képest kissebb, mint a' mi földünkhez képest egy más szem, többet érne a' csillagos égnek roppant alkotmányánál. Mert egyetlen egy okos valóság többet ér akármelly sok ezernyi ezer oktalan teremtményeknél. Ha azt tennők-fel azért, hogy a' több égi testekben okos erkölcsi valóságok nincsenek, úgy a' világnak roppant alkotmányában nem tökéletességet, hanem a' legnagyobb hijánosságot kellene feltennünk.

Azon minden képzeleteinket feljül-haladó rend, tökéletesség és harmónia, melly nem csak a' természetnek egész alkotmányában, hanem a' legkisebb fűszáltól és férgesektől fogva fel az emberig, mindenik különös és magános teremtményben is, tapasztaltatik, tagadhatatlanul bizonyítja, hogy az egész természet egy legtökéletesebb bölcseségű Valóságnak remek munkája. De ha a' természetnek azon részében, mellyet tapasztalhatunk, a' legnagyobb tökéletességet látjuk és szemléljük, micsoda okoskodás volna, a' Teremtőnek azon munkájiban, mellyeket mostani tehetségeinek által nem tapasztalhatunk, a' legnagyobb hijánosságot feltenni. Lenni kell az emberi nemen kívül még sok más okos erkölcsi valóságoknak is a' természetnek országában,

mert az okosság, a' világnak tökéletességére nézve, azt szükségesnek látja.

Hogy valamint a' külső és látható természet, úgy az okos erkölcsi minden valóságok is egy tökéletes erkölcsi egységet és egészet formáljanak, gondolni épen nem lehetetlen, a' világnak tökéletességére nézve pedig, az okosság szükségesnek látja; mert a' mi értelmünk az erkölcsi világban tökéletességet különben nem is gondolhat. Ennek a' tökéletes erkölcsi egységnek, az egész emberi Nem egy tagja, az egész emberi Nemnek pedig tagja mindenik emberi személy. Valaki azért maga cselekedeteit az okosság' legfelsőbb erkölcsi törvényéhez, úgymint, az emberiséghez alkalmaztatja, maga viseletének 's cselekedeteinek helybehagyattatását, nem csak az emberi Nemtől, hanem minden okos erkölcsi valóságoktól, sőt a' Teremtőtől is bizonyosan reménylheti és várhatja; mert az okosság egybeköt bennünket minden erkölcsi valóságokkal és a' Teremtővel is.

Az erkölcsi világnak egyességet és egységét úgy nézték eleitől fogva minden valóságos bölcsék, mint valami Szentséget. Szentség, tökéletesség és szépség a' teremtményekben csak ott találtatik, a' hol vagyon harmonia és egység; a' véges okos valóságoknak erkölcsi tökéletesedések pedig abban áll hogy egymás iránt való kölcsönös szeretet és igasság által, a' szentséghez, az az, a' legtökéletesebb erkölcsi egyességhez és egységhez közelíteni mind inkább-inkább törekedjenek. Ellenben micsoda a' gonosz lélek egyéb, hanem versengésnek, háborúságnak gyűlölségnek, magánakvalóságnak, és egyenetlenségnek lelke, melly midőn a' természetnek egységét és tökéletességét kívánja elrontani, magát teszi boldogtalanná.

A' tökéletességnek egyességet és igasságot kívánó törvénye, melly törvényt nekünk az okosság ad tudtunkra, minden tagot arra kötelez, hogy ha tulajdon méltóságát és helyét elveszteni nem akarja, az egésznek épségét fenntartani törekedjék. De mivel egy tökéletes egésznek épsége, az alkotó tagoknak és részeknek épségeiben áll, (p. o. az emberi test, mint egész csak akkor ép, ha annak tagjai épek — bizonyos az, hogy mi is emberek tulajdon erkölcsi méltóságunkat csak úgy tarthatjuk-fenn, ha az okosságnak egyességet és igasságot kívánó törvényei szerint, minden emberi személyekhez, mint velünk ugyanazon egy erkölcsi tökéletességet alkotó tagokhoz igasságosok leszünk, őket boldogítani 's tökéletesíteni igyekezünk. Ellenkezőleg cselekedvén, tulajdon emberi méltóságunkat megalacsonítjuk, és mint arra érdemetlen szolgák elvesztjük.

Az emberi méltóság igen szép és dicsőséges; mert a' Teremtő bennünket erkölcsi tökéletesedésre rendelt. Lemondani ezen méltóságunkról, nem eszközölni erkölcsi tökéletesedésünket, Teremtőnk iránt háládatlanság; magunkra nézve pedig a' legrettenetesebb veszteséget okozó gondatlanság. Minden mi, nem csak lelki hajlandóságaink, indulataink és kívánságaink; hanem a' testiek is tökéletes kielégítést kívánnak de ha azoknak kielégítésekben semmi határt nem esmérünk; az az, mértékletesek nem leszünk, vagy tulajdon testi és lelki erőnknek épségét elrontjuk, vagy javainkból magunkat kifogyasztjuk, vagy másokat természeti igaz jusaikban megsértünk. A' nemző indulatban, ételben, és italban való mértékletlenség az elsőt, a' pénzt vesztegető játékok,

's egyéb ok nélkül való költések, a' másodikat, a' magunk akár természeti, akár pedig polgári jussainknak olyan kiterjesztése; hogy az által más embereknek természeti és polgári jussaik elnyomattatnak, szülik a' harmadikat, mint megannyi emberiség ellen való, 's az emberi méltóságot megalacsonító vétkeket és hibákat. Az állatokra nézve ebben a' részben is a' természet szabott és szab határt, az embernek pedig okossága által 's okosságának törvényei szerint kell magát mérsékelni. A' hajlandóságokat, indulatokat és kívánságokat magunkban egészen megfojtani nem kell, mert a' Teremtő azokat jó célból 's jó végre adta az emberbe. Ezek ösztönök a' munkálkodásra, 's olyan eszközök, mellyek által mi a' természetnek javaiból részesülünk, boldogságot érzünk; de azokkal nem a' Teremtőnek célja szerint, hanem vissza élni, oktalanság, puhaság, erkölcsi alacsonytság. Indulataink, hajlandóságaink és kívánságaink, ne legyenek ártalmasak sem magunkra, sem pedig másokra nézve; különben az okosságnak törvényétől eltávozzunk, 's cselekedeteinkben harmonia, tökéletesség, és erkölcsi szépség nincsen. Az erkölcsi tökéletesedést meggátoló indulatoknak 's kívánságoknak ösztöneit meggyőző 's azokat mérséklő, ellentételté teszi az embernek valóságos maga meggyőzését és igaz virtusát.

Az okosságnak egyeséget, igasságot, és emberiséget kívánó törvénye szerint minden erkölcsi valóságnak hasonlónak kell lenni a' naphoz. A' nap világosít, tökéletesít, és boldogít minden teremtményeket; épen ezt a' mindenekre kiterjedő, mindeneket tökéletesítő és boldogító erkölcsi igasságot kívánja-meg az okosság és annak

törvénye minden okos erkölcsi valóságtól is. Az ember, mint okossággal, értelemmel és szabad akarattal bíró valóság, mind más vele ugyanazon egy természetű valóságokhoz, mind pedig egyéb teremtményekhez, tudva és önként lészen és lehet igasságos, és mivel szabad akaratja szerint munkálódhatik, tőle függ, hogy cselekedetei másokra 's egyebekre nézve jók 's igasságosok legyenek-e, vagy pedig rosszak és igasságtalanok. Midőn az ember érezteti más magához hasonlókka a' magaerkölcsiképen igasságos cselekedeteit, akkor felebarátját szereti és boldogítja, magát pedig erkölcsiképen érdemesíti: ellenben valahányszor az ember ezt a' közönséges erkölcsi igasságot, mint az okosságnak és természetnek törvényét megsérti, az az, valahányszor, akár egyéb teremtményeket, akár pedig ember társait megutálja, gyűlöli és méltatlansággal illeti, mindannyiszor a' maga tulajdon méltóságát alacsonítja és kisebbiti. A' legkisebb férgecskének megutálása 's megvetése, egy madaracskának ok nélkül való kínzása, ennek az erkölcsi közönséges igasságnak megsértése nélkül nem eshetik. Ne gondolja pedig senki, hogy a' Teremtő erőszakoson kívánná az embert erkölcsi tökéletesedésében feljebb-feljebb vinni. Mert egy okos értelmes és szabad cselekedetekre alkalmas erkölcsi valóságnak természetével inkább meg-egyezik, hogy erkölcsi tökéletesedésében nem csak elé, hanem vissza is mehessen, mint hogy akaratja ellen és erőszakoson abban elévítették. Ha a' Teremtő ezt cselekedné, úgy az ember tulajdon okosságának, értelmének 's szabad akaratának semmi hasznát nem venné, és a' Teremtő ezen tehetségeket az emberbe híjába 's minden ok nélkül

nélkül nem adta volna. Már pedig a' Teremtő azokat híjába és ok nélkül nem adta; az ember pedig maga tulajdon okosságát, értelmét 's szabad akaratját használni úgyannyira kívánja, hogy legnagyobb méltatlanságnak 's megbántódásának azt nézi, ha ezen tehetségeit nem használhatja. Még a' gyermeknek is kedvesebb és jobban esik az a' játék, mellyet maga esze 's okoskodása által talált-fel, és szabad akaratja szerint folytathat, mint a' mellyet más gondolt-ki 's, másnak útásítása szerint kell követni. Érzy az ember 's még a' gyermek is magában, hogy néki, mint okos értelmes és szabad cselekedetekre alkalmas valósnak, tulajdon okossága, értelme, akaratja és cselekedetei által kell megérdemelni mind azt, a' mi reá nézve jó és hasznos. Akármelley nagy légyen is azért vagy a' jó, melly számára rendeltetett, vagy pedig a' rossz, melly reá méretett, de ha azt nem maga szerezte és érdemlette az ember magának, hogy tulajdon érdemének esmérje lelkiismerete soha meg nem engedi. Ez az oka, hogy még azon gyümölcs is, mellynek faját magunk plántáltuk, a' többeknél kedvesebb izü 's jobb, 's hogy a' szenvedés, mellyel ostoroztatunk, ha azt nem magunk okoztuk, csak érzékenységeinket érdekli, de a' lelkiismeretnek nem keserü. Ámbár szenvedí az erőszakos halálnak kinjait, még is vidám ábrázattal, csendes lélekkel, bátran, és józan elmével bucsuzik barátjaitól Socrates, mert lelkiismerete mondja, hogy azokat meg nem érdemlette.

Egy tulajdon emberi természetünkre fordított, 's annak megvi'sgálásában, ha csak kevés ideig is megállapodott figyelmezőse lelkünknek, lehetetlen, hogy ezt a' gondolatot ne juttassa

eszünkbe: az embernek, minden végeessége 's múltlandósága mellett is; mellyet a' mindennapi tapasztalás bizonyít, csak ugyan egy örök életre rendeltetett végetlen valóságnak kell lenni. Az a' gondolat ugyan, hogy a' mindennapi tapasztalás szerint nem csak életére, hanem mind értelem' és esméretbéli, mind pedig erkölcsi tökéletességeire nézve, felette keskeny határok közé szorítatott és véges ember, egyszer'smind végetlen is légyen, első tekintettel ellenkezést látszik foglalni magában. De vegyük az embernek fogantatásától vagy születésétől fogva halála' órájáig lefolyt idejét úgy, mint létele'nek azt a' bizonyos és meghatározott módját vagy formáját, mellyben úgy jelent-meg, mint ember, miért ne lehetnének ezen mostani módon és formán kívül, még több a' jelenvalótól mind különböző, de mennyiségekre nézve számtalan egymás után következő módjai vagy formái az ember' létele'nek, 's mind a' mellet is, hogy mostani meghatározott formájában az ember véges, (mert hiszem végesnek is kell lenni, mihelyt bizonyos meghatározott formában vagyon) miért ne lehetne létele' módjainak számára nézve végetlen, és örökön örökké miért ne élhetne? Lehet a' maga mostani meghatározott formájában véges ember létele' nézve végetlen, abban semmi lehetlenség nincsen; de hogy valósággal arra is rendeltetett mutatják az emberi természetnek, különösen a' léleknek tulajdonságaiban találtató sok jelek és okok. Ugyan is az emberi lélek igazságra és tökéletességre, vagy is másképen mondva, igasság által elérendő esméretbéli és erkölcsi tökéletességre törekszik, 's ezen törekedés egy olyan természeti tulajdonság az emberi lélekben, mellyről soha le nem mondhat, mellyet

magában teljességgel meg nem fojthat. A' maga esméretbéli 's erkölcsi híjánosságát, ha kén-
telen is az ember magában elszenvedni, de hogy
azzal meglégyen elégedve, és kipótolni ne kí-
vánja épen olyan lehetetlen, a' millyen lehetet-
len egy szomjúhozónak az italt nem kívánni.
Épen abból magyarázhatjuk-meg azon lépéseket
és előmeneteleket is mellyeket az emberi nem-
zet, mind a' Tudományokban, mind pedig a'
mesterségekben tett, hogy az ember a' maga tö-
kéltetését kívánja 's arra alkalmas.

Azon esméretbéli és erkölcsi tökéltetességet,
mellynek elérésére az emberi lélek törekedik, 's
mellyet tölle tulajdon okossága minden kifogás
nélkül megkíván, mind értelembéli esméreteire,
mind pedig erkölcsaire nézve, el kell valaha ér-
ni, külfömben az arra ösztönözö természeti in-
dulat és hajlandóság az emberi lélekben minden
haszon 's helyes ok nélkül volna. 's az okosság
az embertől lehetetlenséget kívánna, mellyet az
okosság soha senkitől nem kíván.

Arra az esméretbéli és erkölcsi tökéltetesség-
re, mellyet az embertől maga tulajdon okossá-
ga megkíván, e' jelenvaló életnek igen rövid
idejében, és mostani tehetségeinél fogva szert
tenni lehetetlen. Ugyanis a' tapasztalható ter-
mészeti dolgoknak tulajdonságaikba minél mé-
lyebben bélát valaki, annál jobban veszi észre a'
maga esméretének híjánosságát, tudománya' tö-
kéltetességétől annál messzebb lenni látja ma-
gát, 's tudatlanságát annál inkább megvallja;
úgy hogy ezt az életet nem az esméret 's tudo-
mánybéli tökéltetesség' elérése, hanem csak a'
tudni méltó és szükséges dolgok' sokaságán való
bámulás' idejének lehet mondani.

Híjános a' tapasztalható természeti tárgyaknak esmérésére nézve még a' legnagyobb tudós is; de mennyivel híjánosabb azon dolgokra nézve, mellyek nem tapasztalhatók, 's mellyeknek megesmérésekre az embernek mostanitehetségei egy örökké tartó élet által sem lennének alkalmasok és elégségesek. Arra, hogy az ember olyan esméretbéli és erkölcsi tökéletességre tehessen szert, minéműt tulajdon okossága tölemegkíván, a' jelen valonál hosszabb élet 's a' mostaniaknál alkalmatossabb tehetségek kívátnak. Az emberilélek' tökéletesedésének azért megszűnni a' jelenvaló életnek végével épen olyan lehetetlen, hogy az emberi okosság igazságtalanságot, és az ember magának fogyatkozást 's híjánosságot kívánjon. Lenni kell jövődö életnek, az okosság mondja, és mi emberek vagy az okosságnak szavát hazugságnak vesszük, vagy ha nem, a' mit mond elhisszük.

Az ember, mint nem csak most véges, az az, meghatározott esmérő tehetségekhez, 's ezen tehetségeknek meghatározott törvényeikhez vagy formájikhoz köttetett, hanem lételének következő időszakasszaiban is mindenkor végesnek maradó valóság, mindenik meghatározott formájában a' maga lételének elérheti, ha igyekezik, azon értelembéli és erkölcsi tökéletességet, mellyre akkori tehetségei által alkalmatossá tétetett; de egy olyan pontra, mellynél a' tökéletesedésben feljebb ne mehessen, soha nem érkezik. Azt a' pontot, mellynél esméretbéli tökéletesedésére nézve feljebb ne mehessen, egy véges valóság, minémű az ember is, csak akkor érné-el, midőn az egész természetnek alkotmányát 's alkotatásának módját úgy esmérné, és értené, mint

maga a' természet' országának Ura, Alkotója, és Igazgatója. De a' természetnek alkotmánya egy véghetetlen bölcs Valóságnak lévén remek munkája, azokat, a' természetben, mint valamelly iskolában tanulni való dolgokat, mellyeket a' Teremtő e' Világnak teremtésében, elrendelésében és igazgatásában teremtményeinek, magok tökéletesítésekre, kinyilatkoztatott, egy véges valóság csak véghetetlen időig tartó létel és élet által tanulhatja-ki. Örökké tanulhat az ember, mert tanulni valók lesznek örökké, 's még is valamint mostani, úgy lételének mindenik jövődöbéli időszakaszaiban is maga tökéletességére nézve, tulajdon okossága előtt szüntelen híjánosnak fog látszani. Mert lesznek mindenkor tárgyak, mellyeket nem esmér és nem tud, de esmérni, tudni és érteni kíván. Megesméri még a' Seraphis tökéletességének híjánosságát, 's Teremtője előtt alázatosság' 's tisztelet' fátyolával fedezi orcáját.

A' világ' alkotmányának elrendeléséből és igazgatásából véghetetlen bölcsesége tündöklék-ki a' Teremtőnek; de nem két annyiszor több és nagyobb bölcseséget teszünk-e fel a' Teremtőben akkor, midőn róla azt mondjuk, hogy nem csak eléállította és elrendelte a' világnak alkotmányát, hanem még azon útakat és módokat is mellyek szerint minden teremtményei magokat örökön örökké tökélesíthessék, tulajdon természetekhez képest meghatározta.

Eljuthatni azon dolognak megértésére, mellyeknek tudását már ebben az életben is szükségesnek látja, de esméretekre mostani tehetségeinél fogva nem elégséges, elérhetni azon erkölcsi tökéleteséget, mellyet tulajdon okossága megkí-

ván, elvehetni az igasságért és emberiségért kiállott szenvedéseinek 's fáradozásainak természetes jutalmát, mind olyan méltó kívánságai az emberi okosságnak, melyekről teljességgel nem mondhat, de a' mellyeket még is ebben az életben el nem érhet. Mind ezeknek teljeseledését azért egy jövőendő életben méltán és igaz jussal reménylheti, hiheti és várhatja az ember. A' jövőendő életnek reménylése természeti tulajdonsága lévén az emberi léleknek, épen azért nem találtatott az egész földnek kerektségén sehol és soha olyan nép és nemzet, melly azt nem hitte 's nem reménylette volna. —

Minden élő erő munkálódik, 's minden ilyen munkálódás által valami készül, származik vagy következik. Így munkálódik a' természet, midőn a' maga számtalan egymástól különböző formájú productumait készíti; munkálódik a' mezei gazda, midőn földjét mivelvén, az életreszükséges eledelket termesztí és megszerzezi. A' productumok és eledelök következéseik a' természet' és mezei gazda' munkálódásaiknak.

A' maga szabad akaratja szerént 's tulajdon ereje által munkálódó okos erkölcsi valóság' szabados cselekedetének következése, tulajdona és sajátja a' munkálódó okos erkölcsi valóságnak; p. o. a' szorgalmatos tanulónak tulajdona és sajátja a' maga munkálódása, úgymint tanulása által megszerzett tudomány; mert azt maga érdemlette és szerezte-meg magának. Egy ilyen szabadoson munkálódó valóságnak, maga saját munkálódása általmagának szerzett és megérdemlett tulajdonát szoktuk nevezni jutalomnak, p. o. a' Tudomány jutalma a' tanulónak.

A' virtust úgy kell gondolnunk és néznünk,

mint az okosságnak erkölcsi törvényeivel meg-
egyező, és azért jószágos, a' vétket pedig úgy,
mint az okosságnak erkölcsi törvényeivel ellen-
zőleg véghez-ment, és azért rossz vagy is vétkes
cselekedetet. Mind a' virtusnak, mind pedig a'
véteknek, mint szabad akarat szerént véghez-
ment cselekedetnek, vagyon bizonyos követke-
zése: melly következés a' szabad akaratja sze-
rént, vagy jót cselekedő, vagy pedig vétkező em-
bernek tulajdona és saját jutalma. Ha a' virtus-
nak, mint már véghez-ment jószágos cselekedet-
nek következését és jutalmát nevezzük lelki öröm-
nek, a' véteknek, mint a' virtus' ellenkezőjének
következését és jutalmát kell neveznünk lelki gyöt-
relemnek.

A' virtus' igaz és valóságos jutalmának, úgy-
mint, a' lelki örömnak, természeti tulajdonsá-
gát csak azok esmérlik és érzik, 's csak azoknak
is lehet megmagyarázni, kik az okosság' egyes-
séget, igasságot és emberiséget kívánó erkölcsi
törvényeinek megfelelő kötelességeiket, mind ma-
gok mind pedig felebarátjok, 's következés sze-
rént Teremtőjök iránt is a' magok részéről hí-
ven teljesítették. Minden jutalmak közül, ezt vá-
lasztotta-ki a' virtus olyan jussal, hogy azt ma-
ga adhassa magának. Erre egyedül maga az okos
erkölcsi valóság tehet szert magának, más tőle
külömböző valóság néki nem adhatja; de bizo-
nyos az is, hogy ha megérdemli, senki azt tőle
el nem veheti, mert ezen jutalmat tulajdon
maga jó lelkiesmérete adja minden okos erkölcsi
valóságnak, és az embernek is.

A' virtusnak ezen jutalmát már ebben az élet-
ben is, jóllehet sok keserőségekkel elegyítve, ta-
pasztalja a' magát arra érdemesített ember; ha-

nem minden jelek azt mutatják, hogy, annak tisztán, egész erejében, és teljes mértékkel való birását, az emberi természetnek alkotója, egy jövőendő életre halasztotta. Igasság szerént csak akkor is vagyon az egész jutalom' elvételének ideje, midőn az ember egész kötelességet teljesítette. Ez a' jutalom' elvételének ideje pedig az emberre nézve, csak a' jelenvaló életnek utolsó szempillantásakor jöhet-el; mert a' megjutalmaztatás csak akkor kezdődhetik, mikor a' jutalmat megérdemlő kötelességeknek teljesítésére rendelt idő végződik.

Hogy lenni kell jövőendő életnek, a' józan okosság nem csak lehetségesnek és helyesnek, hanem az erkölcsi világra nézve olyan szükségesnek látja, hogy nem lenni erkölcsiképen lehetetlen. Ugyan az okosság erkölcsi igasságot és tökéletességet kíván az embertől, mint okos erkölcsi valóságtól, és azt, minden kifogás nélkül megkívánja. De az igasságnak követésére, 's az erkölcsi tökéletességnek megszerzésére a' legtöbb fáradság, vigyázat, békeséges türelem, maga-megtartoztatás, szenvedés, és áldozat kívántatik. Mellyre nézve, ha minden munkának és cselekedetnek meg vagyon a' maga természetes következése, a' szabad akaratja szerént munkálódó valóságnak sajátja 's tulajdon jutalma: lehetne-e az erkölcsi világban nagyobb híjánosságot és igasságtalanságot még csak gondolni is, mint az, hogy egy okos erkölcsi valóságnak, épen az okosság' erkölcsi törvényeivel megegyező és erkölcsiképen jószágos, de azomban sok küszködések fáradozások, és szenvedések által eshető cselekedeti megérdemlett jutalmakattsoha elnevegyék. Ezt, a' minden dolgokban igasságot és

tökéletességet kereső 's megkívánó okosság meg nem foghatja és soha jóvá nem hagyhatja. De ha ezen jutalmat minden arra érdemes erkölcsi valóságnak el kell venni, úgy a' jelen valón kívül még más jövőendő életnek is szükségesképen kell lenni: mert semmiben olly nagy hijánosságot tapasztalni nem lehet, mint a' jóságos cselekedeteknek e' jelen való életbéli megjutalmaztatásokban. A' jövőendő életet azért, épen ollyan bizonyoson kell hinni és várni, a' millyen bizonyos az, hogy az okosság igasságot és tökéletességet kíván, 's hogy az igasságtalanságot 's hijánosságot teljességgel helybe nem hagyhatja.

Midőn a' virtus, mint 'az okosságnak erkölcsi törvényeivel megegyezőleg véghez-ment jóságos cselekedet, a' maga megérdemlett jutalmát, a' lelki örömet, elveszi teljes mértékkel és tisztán, az az, minden keserüségtől és bánattól megtisztulva; akkor el kell venni a' virtus ellenkezőjének is ugymint, az okosságnak erkölcsi törvényeivel ellenkezőleg véghez-ment rossz cselekedetnek a' maga tulajdon jutalmát, az az, a' lelki gyötrelmet tisztán, vagy is minden örömtől elválva. A' mennyivel nemesebb azért minden földi teremtményeknél az ember, annyival rémitőbb és rettenetesebb lehet előtte azon szempillantás, ugymint, a' halálnak órája, mellyben tulajdon lelki esmérete, a' végső sententiát rá kimondja, vagy is midőn maga az ember megítéli 's egyszer'smind meg is jutalmaztatja magát. Ne gondolja senki, hogy ezen gondolatok csak ama levegőből leragadott puszta képzelődések volnának, mellyekben semmi valóság nincsen. Hol vagyon ollyan ember, ki a' lelki esméretnek vigasztaló, intő, vagy vádoló erejét már ebben az

életben is nem tapasztalta. Mondjunk-le az okosságról és annak mindnyájunktól emberiséget kívánó törvényeiről, fojtsuk-meg magunkban a' lelkiismeretnek munkálódó erejét, ne tegyünk sem a' virtus és vétek, sem pedig azoknak követkevéseik, vagy jutalmaik között semmi különbséget, ne reményljünk jövődő életet, és ekkor elszagattuk a' társasági életnek minden fentartható köteleit vagy kötelességeit, lerontottuk a' polgári jutalmaztató vagy büntető törvényeknek erkölcsi fundamentumokat; ekkor a' vallásnak legszentebb igasságait a' vétek és erkölcstelen-ség bátran sőt dicsekedéssel fogja nevetni.

Az embernek, mint okos erkölcsi valóságnak, szoros kötelességében áll mind czéljával, melly-re rendeltetett 's törekednie kell, mind a' tehetségekkel és eszközökkel, mellyek lételének mostani meghatározott formájában 's időszakaszában, a' maga tökéletesítésére néki adattak 's hatalmában vagynak, mind pedig azon módokkal és úttal, mellyeket maga valóságos czéljának elérésére követni kell, jól és igazán megismerkedni. De épen olyan szoros kötelességében áll az embernek az is hogy maga lelki és testi tehetségeit azon dolgoknak teljesítésére fordítsa és használja, mellyeket az okosság 's jó lelki eszméret helybe-hagynak, javasolnak, és megkívánnak; nem pedig olyanokra, mellyeket ezek tilalmaznak. Életünk' rövid idejének csak egy szempillantását se töltsük-el úgy hogy abban emberi kötelességeinket ne teljesítsük. Ezt mind az okosság és lelkiismeret, mind pedig keresztyén Vallásunknak erkölcsi törvényei mindnyájunktól szorosan megkívánják.